

КЛЕОПАТРА VII

69–30 pp. до н. е.

Цариця Єгипту,
символ поєднання жіночої чарівності та влади

УРОК:

Краса й чарівність завжди були винятковою жіночою зброєю

Найдосконаліше втілення жінки, яка будь-коли з'являлася на світ, найбільш царствена із жінок і найбільш жіночна з-поміж цариць, яка в усіх викликала захват, що перевищував найпалкішу уяву, – та, кого мрійник неодмінно бачить у своїх фантазіях.

Теофіл Готьє про Клеопатру

Клеопатра найменше потребує рекомендацій. Гадаю, навряд чи можна знайти людину, яка нічого не чула, не читала або не дивилася фільм про цю жінку, що для більшості з нас є ледь не персонажем химерної, дивовижної легенди. Та водночас мало хто замислювався над життєвою стратегією Клеопатри, яка прославилася зовсім не тому, що була царицею Єгипту.

Якщо говорити про Клеопатру як про жінку, котра досягла успіху й потрапила на скрижалі історії, необхідно зазначити, що вона, як і переважна більшість видатних особистостей прекрасної статі, передусім кинула виклик традиційним уявленням про місце жінки в суспільстві та істотно розширила поле власної діяльності. Вона, можливо, могла б стати подругою одного з найкращих чоловіків

свого часу, але з юних літ їй довелося вступити в непримиренну боротьбу за виживання, і це наклало виразний відбиток на її ставлення до статевих стосунків. А коли вона вижила й почала владарювати, то навчилася керуватися виключно власними інтересами, певною мірою нав'язаними походженням, обставинами та необхідністю постійно дбати про власну безпеку в суворому античному світі, який не знав жалощів.

На відміну від своїх попередниць, царствених осіб Єгипту, Клеопатра реально керувала державою без чоловіка, який був би правителем. Причому керувала так майстерно, що зробила Єгипет могутньою й казково багатою країною. Не випадково історики стверджують, що розкіш остаточно заповонила Рим із появою Клеопатри. Вона зуміла пов'язати своє ім'я з кількома найбільш видатними іменами Стародавнього Риму – Гаєм Юлієм Цезарем, Марком Антонієм і Октавіаном Августом, і це забезпечило їй безсмертя серед цих великих чоловіків. І, мабуть, найцікавіше полягає в тому, що їй удалося відкрити для історії людські вади тих талановитих мужів, виявившись, попри все, не скореною ними, але вплинувши на долю кожного. Завоювавши увагу знаменитих римлян, остання представниця династії Птолемеїв сприяла створенню чарівної легенди про таємничу й підступну Клеопатру, унікальну жінку, чия доля постійно викликає загальне щире зацікавлення вже понад дві тисячі років.

Однак сильна войовниця була передусім людиною, яка припу скалася помилок, мала певні вади, страхи й комплекси. Саме на цей, людський бік життя Клеопатри, а також на її винахідливі стратегії слід звернути увагу. Завдяки постійним інтригам вона вціліла й у страшну добу зуміла красиво прожити коротке, але яскраве життя, сповнене пригод, залишилась у пам'яті нащадків наполовину міфічним образом, надзвичайно привабливим завдяки своїй суперечливості.

Народитись у I столітті до н. е. в багатодітній царській родині було не менш небезпечно, ніж з'явитися на світ безнадійним злидарем.

Клеопатра народилася в сім'ї царя Птолемея XII, який дав життя шістьом дітям: чотирьом дівчаткам і двом хлопчикам. Вона була третьою дитиною, і це виявилось одним із ключових чинників фор-

мування її особистості. Нащадки царського роду змалку готувалися владарювати – монархія передавалася в спадок старшим синові або дочці, які вступали в кровозмішні шлюби. Але скористатися найвищим правом наслідування трону могли тільки двоє царських дітей. Цілком очевидно, що стосунки між дітьми з раннього віку неодмінно визначала смертельна конкуренція, змушуючи швидко дорослішати й самостійно дбати про виживання. Життя ототожнювалося з владою, і лише той, хто володів нею, міг сподіватися, що виживе, спираючись на потужність державної системи. Оскільки молодші діти нерідко розглядалися як потенційна загроза парі, яка посідала трон, їх могли усунути фізично або, щонайменше, під страхом смерті віддалити на безпечну відстань. Утім, нерідко траплялись і вбивства в самих монарших парах, адже то були шлюби без кохання. Таким чином, середні й молодші діти змалку перебували в стані гострої психологічної напруги та внутрішнього сум'яття.

Годі сумніватися, що дитячі літа Клеопатри минули в моторошному животінні, і це відкрило їй численні суперечності життєвого устрою царського дому. Найбільший вплив на дівчинку справив її батько Птолемеї XII, який показав їй безліч дивовижних можливостей досягнення своєї мети завдяки балансуванню між друзями, ворогами та нейтральними спостерігачами з числа сильних цього світу. Історики повідомляють суперечливу інформацію про нього, але сходяться на тому, що він не був наділений сильною волею й компенсував слабкість характеру надзвичайною хитрістю, підступністю та жорстокістю. Саме батько вселив у дівчину впевненість у необхідності шукати і знаходити опору в Римі – для збереження державності Єгипту. Там, де інші бачили загибель, Клеопатра навчилася розпізнавати способи порятунку. Батько переконав її, що протистояти Риму силою – спроба абсолютно марна. Навпаки, в умовах, коли правителі в імперії часто змінюються, головним козирем слабших стає балансування, постійна гра зі смертю, двозначна й у край небезпечна.

На відміну від своїх владолюбних і надміру гордих старших сестер, які потерпали від власної чоловічої прямолінійності, Клеопатра навчилася ненавидіти величний Рим тихо, без зайвих емоцій і, попри цю ненависть, зближуватися з впливовими людьми у столиці імперії. Птолемеї XII, напевне, був здатний домагатися прихильності само-

го диявола й передав це вміння середній доньці. І якщо він улещував ворога подарунками та обіцянками і вдавався до відвертого підкупу, то Клеопатра володіла значно небезпечнішою зброєю – жіночністю, неймовірною чарівністю. Цю зброю вона з дитинства непомітно вдосконалювала, водночас набуваючи знань у галузі міжнародної політики, економіки, біології, філології та ще багатьох наук, основи яких дітям необхідно було вивчати в межах елліністичної традиції. Знати, щоби вижити, – таким був суворий закон життя.

Чому саме третя дочка посіла таке важливе місце в житті єгипетського царя? Здається, для цього було кілька вагомих причин. По-перше, старші діти, які очікували сходження на престол, на протигау батьківській слабкості розвивали в собі та на страх усім демонстрували немислиму жорстокість, перевершуючи в цьому й самого володаря Єгипту. Старші дочки рано виявили вольову вдачу, необхідну для управління державою. Молодші ж, аби не бути знищеними, мусили розвивати гнучкість, навчатися інтригувати, маскувати свої справжні наміри та опановувати високе мистецтво дипломатії. Саме таку роль обрав сам Птолемей XII, ставши царем завдяки винятковій спритності та плетінню лиховісних палацових інтриг. Другою причиною, з якої батько наблизив до себе Клеопатру, виявився його вік. Птолемею XII не виповнилося й двадцяти, коли його проголосили царем. Його хистка позиція та політична ситуація, що в цей непевний час постійно змінювалася, не давали йому змоги по-справжньому відчути себе батьком. Натомість, поки подорослішали Клеопатра й четверта дочка Арсиноя, він відчув себе впевнено та, вочевидь, почав активно готувати опору на майбутнє. Дві старші дочки, теж Клеопатра й Береніка, для нього виявилися втраченими: вони вирости надто негнучкими й надзвичайно владолюбними; учити їх було запізно. Через власні таємні дипломатичні війни та інтриги цар утратив головне – духовний зв'язок із дочками. Але найгірше було те, що для власних дочок, які швидко дорослішали та прагнули влади, – хоч як це парадоксально, – він уже був конкурентом і ціллю, в яку вони з плином часу могли влучити.

Молодші сини були надто юними, щоб опанувати таємниці дипломатії. Залишалися середні дочки – Клеопатра та Арсиноя, дві царівни з незначною різницею у віці, яким можна було передати ми-

стецтво управління державою. Напевне, була ще одна вагома причина такого рішення Птолемея, що вже почав старітися, – завеликий віковий розрив між старшими дочками й молодшими синами. Адже на них очікували кровозмішні шлюби, а Птолемей добре пам'ятав, за що поплатився його попередник. Примушений римським диктатором Суллою одружитися зі своєю мачухою, він убив її, але й сам за це був скинутий народом. А посадивши на трон одну із середніх дочок, він, урешті-решт, і сам міг стати співправителем, уклавши новий шлюб. Птолемей готувався до старості...

Наступні події показали, що передбачливий єгипетський монарх не помилився. Коли в країні почалися заворушення (не виключено, що не без участі двох старших дочок, які досягли повноліття), Птолемей XII був змушений утікати до Рима у пошуках підтримки. Деякі літописці впевнені, що Клеопатра супроводжувала його в тій мандрівці й це дало змогу дівчинці-підлітку багато чого навчитися та засвоїти лукаві батькові штуки. Водночас Клеопатра на батькову вимогу почала активно займатися мовною підготовкою. Історики свідчать, що вона вивчила безліч мов і говірок, і це допомагало їй надалі налагоджувати стосунки і з тими народами, мови яких не знали Птолемеї (більшість представників династії говорили грецькою, не володіючи, скажімо, мовою Верхнього Єгипту або юдейською). У Клеопатри ж була дуже чітко визначена мотиваційна установка на здобуття знань – вона мала намір правити країною, і, очевидно, упевненість саме в такому сценарії зміцніла в ній уже до тринадцяти-чотирнадцяти років.

До того часу, коли цар трохи зміцнив свої позиції та завдяки підтримці Риму повернувся до Єгипту, його старша дочка Клеопатра вже була вбита (вірогідно, людьми Береніки, яка перемогла у війні за владу, що точилася між сестрами), саму ж переможницю відновлений монарх покарав смертю й заразом дав урок решті дітей, як їм слід ставитися до батька.

Щоби стати сильнішою, динамічнішою та досвідченішою в політиці, Клеопатра потребувала вищих знань – смертельна небезпека суворого часу й перспектива проковтнути отруту разом із соковитими плодами або удар гострого кинджала від чарівно усміхненого родича були найкращими стимулами для наполегливо-

го вивчення різноманітних мистецтв. Дедалі ближче підступаючи до влади, Клеопатра із жахом усвідомлювала, що мусить боротися проти всіх: проти Риму, який ненавиділа, але на який спиралася; проти родичів і впливових єгипетських сановників, ладних захопити владу, щойно вона виявить найменше послаблення; проти сусідніх держав, які жадали бодай клаптя благодатної землі Єгипту, застосовуючи підступи, хитрощі й силу; нарешті – проти далеких могутніх ворогів за межами імперії (таких, як Парфянське царство), що кидали хижацькі погляди на околиці Римської імперії та васальні держави поблизу її кордонів.

На думку дослідників, є цілком очевидні відомості щодо того, нібито Птолемей XII устиг зробити вісімнадцятирічну Клеопатру своєю співправителькою, фактично підтвердивши власні ставки на середню дочку. Утім, він уже не мав вибору, оскільки відчував наближення власного кінця, а Клеопатра була старшою дитиною з-поміж двох дочок і двох синів, які залишилися живі. Але через цю обставину й у Клеопатри різко звужувалися можливості вибору: їй віднині належало або царювати, або вмерти. У вісімнадцять років вона мимоволі прийняла виклик, вирішила скористатися шансом, наданим долею...

Випробування почалися майже відразу. За кілька місяців Птолемей XII залишив цей світ і його юна дочка постала перед фатальними обставинами, що накочувалися, мов снігова лавина. Клеопатра помірковано приховувала смерть батька від римлян, і це дало їй час – кілька місяців. Вона з разючою незворушністю взялася до традиційних методів зміцнення влади. Маніпуляція релігійними символами та містерія обожествлення були першим необхідним кроком у процесі сходження на престол і закріплення Клеопатри в ролі цариці. Ставши дружиною свого молодшого брата Птолемея XIII, вона встановила культ царів, метою якого було формування сталої громадської думки в межах Єгипту. Це стало офіційною доктриною обожествлення за життя. Зарахування себе до святих, посланих богами, аби правити державою, мало вселити страх у ту частину населення, яка могла висловлювати певні сумніви, і переконати потенційних призвідників заворушень у міцності та стабільності чинної системи державного управління. Містика таїнства

впливала на багатьох, змушуючи сприймати царицю як богиню Ісиду, а царя – як бога Осіріса.

За два роки, що минули від сходження на престол до появи в Єгипті великого завойовника Юлія Цезаря, Клеопатра показала себе лідером, який цілком відбувся. Крім власного обожествлення, вона зробила низку кроків, які прославляли її як єдиновладну правительку. Наприклад, сама (без співправителя) замінила священного бика в одному з головних святилищ, почала карбувати монету з власним зображенням, ніби забуваючи про свого молодого брата-чоловіка. Молода цариця впоралася з неврожаєм і навіть ризикнула стати на бік одного з римських намісників у його суперечці з іншим. Щоправда, у такий непевний час Клеопатра помірковано оголосила й про те, що її брат Птолемей XIII є співправителем. Але, вочевидь, утручання в конфлікт між сильними римлянами було суттєвим прорахунком, який ледь не коштував життя молодій цариці. Противники, які виступали в складі регентської ради юного царя, негайно скористалися ситуацією, і Клеопатрі під страхом смерті довелося на певний час залишити єгипетську столицю. Можна лише вгадувати, чим міг завершитися новий етап боротьби за владу, якби на той момент на єгипетський берег не висадився Юлій Цезар зі своїми непереможними легіонами.

Клеопатра усвідомила значення цієї події та зробила неймовірно сміливий і оригінальний крок – постала перед прославленим полководцем у образі розгубленої прохачки. Причому вона, напевне, мала на меті спокусити воїна для розв'язання своєї головної проблеми. Їй потрібно було вижити в складних умовах загальної ворожості. Цього разу вона зробила правильну ставку, і, як результат, на неї чекав несподіваний казковий виграш...

Єгипетська цариця змалку добре вивчила людей і розуміла, куди інстинкти можуть завести могутніх володарів Риму, із першого погляду, сильних чоловіків. Вона користувалася цими знаннями щоразу, коли потребувала вигідної угоди. У 21 рік Клеопатра зустрілася з Юлієм Цезарем, п'ятдесятидворічним любителем жіноцтва, заколотником, який розпочав у Римі громадянську війну. Не мала іншої ради, крім спроби спокусити тонкого поціновувача жіночої краси. Адже до того моменту Клеопатра вже добре знала, як поставився

правитель Риму до вбивства свого супротивника Помпея Великого й організаторів убивства, що були в оточенні її брата. Вона також добре знала, що євнух Потін, головна опора її молодшого брата Птолемея, люто ненавидить римлянина, який так безцеремонно вдерся у сферу його впливу. Крім того, Цезар навряд чи зрадів би, дізнавшись, що Потін від імені Птолемея XIII надав допомогу кораблями й солдатами синові підступно вбитого Помпея.

Таким чином, і Цезар мав дуже обмежені можливості маневру. Він потребував політичної підтримки та ресурсів Єгипту для сплати легіонерам. Полководець не міг розраховувати на оточення Птолемея XIII, а сміливість і готовність Клеопатри до боротьби викликала в нього довіру. Тож він зробив ставку на неї. Звісно, чарівність Клеопатри, її дівоча свіжість і рішення стати на бік римського полководця довершили справу, але то був чинник вторинний. Їхньому зв'язку ніяк не завадило те, що Клеопатра, володіючи п'ятнадцятьма мовами, до моменту зустрічі з великим воїном ще не знала мови римлян. Привороживши Цезаря своєю дівочою ніжністю, вона майстерно скористалася часткою його іміджу переможця. Прихильність полководця на тривалий час стала стіною безпеки, що відділяла Єгипет від хижих поглядів римлян. Потрапивши в ліжко майбутнього імператора Риму, Клеопатра почала активно діяти, водночас виказуючи не так енергійність, як тверезе мислення, гостро приправлене жіночою чарівністю.

Холодний розрахунок та інстинкт виживання підказали їй, що лише такий чоловік може розв'язати проблему її захисту. І лише такий чоловік міг підтвердити царську самостійність Клеопатри. Словом, потрібно бути великою єгипетською царицею, аби тебе покохав Гай Юлій Цезар. І саме такими були мотиви фактично відлученої від влади Клеопатри, коли вона зважилася грати з Цезарем у кохання. Загартований війсьними походами правитель Риму здався під натиском чарівності, чуттєвої енергії та інтелекту цієї дівчини. Вона ж готова була на все, щоб отримати владу й уціліти. У цьому знайшов свій вияв ключовий принцип її суто жіночого підходу до вирішення головних життєвих завдань, коли мета досягається й за другорядного становища – руками видатних, але підкорених чоловіків.

Цезар мав у Єгипті свій важливий інтерес, і Клеопатра це тонко відчувала. Вона зуміла переконати полководця, що є не лише чудовою партнеркою в ліжку, а й людиною, цілком здатною вирішувати військові та політичні завдання. Утім, у Александрії Цезаря втримувала критична потреба ресурсів, а зовсім не пестоші Клеопатри. Тривала нервова напруга призвела нарешті до з'ясування стосунків на полі бою між Птолемеєм XIII, який утік із палацу, і легіонами Цезаря. Не виключено, що воєнне протистояння було спровоковане Клеопатрою, яка потребувала визначеності. Ще в палаці вона всіляко спонукала чотирнадцятирічного брата-царя до бурхливих проявів емоцій, і цей трюк урешті-решт спрацював. Його наслідком став блискавичний і жорстокий розгром повсталих військ і смерть Птолемея XIII, який потонув через тягар золотих обладунків. Цезарю також була потрібна стабільна ситуація на кордоні імперії, тож віднині він мав подвійну вигоду. Міг залишити в Єгипті віддану людину, пов'язану з ним чимось значно надійнішим за просту дружбу чи обіцянку. І міг розраховувати на необхідні йому ресурси. Для створення належної картини диктатор віддав Клеопатру за її наймолодшого брата, теж Птолемея, якому на той час виповнилося всього дванадцять.

Але навіть така прагматична людина, як Юлій Цезар, не могла припустити, що Клеопатра має намір сама стати вагомим і багато в чому самостійним політичним гравцем і не вдовольниться роллю розкішної фаворитки на околиці імперії. Напрочуд спритна жінка для певності вирішила міцніше прив'язати чоловіка у старий, перевірений спосіб – народивши йому спадкоємця. У Клеопатри було кілька вагомих причин для такого кроку. По-перше, Цезар не мав наступника й син від єгипетської цариці цілком міг би ним стати. По-друге, дитина від правителя Риму мала б слугувати за гарантію захисту для неї самої. Хто з поміркованих римських громадян посміє скинути з престолу жінку, в якій дитина від першого громадянина Риму? Цим кроком вона збиралася прирівняти себе в правах до римлян. І по-третє, – що найважливіше, – якщо в майбутньому Єгиптом правитиме син римського імператора, зовсім не обов'язково приєднувати цю державу до імперії. Народження сина від першого серед рівних у Римі, таким чином, обіцяло незалежність Єгипту. Природ-

но, Клеопатра супроводжувала появу дитини театралізацією державного масштабу, і це було не лише частиною внутрішньої політики, але мало стати важливим посланням Риму. Цариця обставила народження Цезаріона як народження бога Гора, водночас проголосивши себе не менш як матір'ю бога Сонця. Ця жінка вміла отримати зиск із якої завгодно події навіть сумнівного значення.

Єдиного Клеопатра не змогла передбачити: що Цезар не погодиться офіційно визнавати очевидне – власне батьківство. А Цезар саме так і повівся, позаяк ішлося вже про його репутацію, а значить, і про політичне довголіття. Він не міг дозволити, щоби спадкоємцем імперії стала людина, яка не є громадянином Вічного міста. Навіть Цезар був скутий обставинами, що перевершували його владу. Через це він не визнав дитини й тоді, коли Клеопатра зрештою сама з'явилася в Римі.

Можливо, цариця була здивованою, стурбованою чи навіть розгніваною. Але вона залишалась у столиці світу непередбачувано довго – для всіх, хто спостерігав за розвитком її стосунків із Цезарем. Це стало свідченням неоднозначного сприйняття нею свого становища. З одного боку, вона не втрачала надії вплинути на імператора, а з другого – зробила цілу низку спроб повернути до себе найбільш відомих політичних гравців імперії. Тобто Клеопатра фактично готувала собі тили на той випадок, якщо розвиток стосунків із Цезарем виявиться неможливим.

Вона максимально використала чинник особистих зв'язків, обираючи людей із дуже різними політичними поглядами. Їй удалося справити надзвичайне враження не лише на очевидних прибічників Цезаря, а й на деяких його опонентів. Навіть блискучий і фантастично популярний Цицерон визнав чарівність Клеопатри, її вченість і неабияку ерудицію. Придбання такого прибічника, як Цицерон, свідчить про неординарні комунікативні здібності цариці та знання людської психології. Клеопатра вміла зачаровувати, і для цього їй зовсім не обов'язково було пропонувати знаменитим римлянам своє ліжко. Вона вела діалог на соціально рівних умовах, і вже в цьому був позитивний результат її зв'язку з Цезарем.

Убивство Цезаря приголомшило Клеопатру й перевернуло все її подальше життя. Та цілком очевидно й інше: єгипетська цари-

ця ні на мить не втрачала самовладання, не впадала у відчай і не робила гарячкових необачних кроків. Можливо, не було в неї й відчуття серйозної втрати. Цезар був її опорою в цьому світі, але його світ не міг належати Клеопатрі. Вона жила в іншому, східному вимірі, ніколи не пориваючи зв'язку з реальністю, усвідомлювала, що не зможе стати для Цезаря навіть тим, чим була Роксана для Александра Македонського. Та цариця Єгипту була самодостатнім, сформованим психотипом із надзвичайними як на жінку амбіціями; їй потрібна була не лише свобода дій, а й простір, опертя у вигляді політичної підтримки сильних цього світу й незчисленних багатств Єгипту. Але як володарка держави, військово та політично слабшої за Римську імперію, вона могла стати легкою здобиччю, і це постійно стимулювало до жорстких, тверезих і рішучих кроків.

Після раптової загибелі Цезаря й оголошення його заповіту, з якого випливало, що ні Клеопатра, ні її син не отримають нічого, вона вкотре усвідомила, як близька межа, за якою криється і її загибель. Царювати або вмерти – було її довічним земним вибором. Вона мусила уникнути можливих загроз і забезпечити виживання сина – до того часу, коли вона знайде нову опору. Півроку знадобилося їй для здійснення свого моторошного плану. Згідно зі сценарієм, її молодший брат і співправитель несподівано захворів і раптово вмер. Цариця не мала іншої ради, крім як зробити співправителем власного сина Цезаріона. Це було подвійним символом: по-перше, малий хлопчик став для єгиптян божественною й недоторканою особою, по-друге, ця подія мала нагадати Риму, що незаконно народжений спадкоємець великого Цезаря (який за півтора року після вбивства й сам був долучений до богів) неухильно наслідуватиме традиції могутніх правителів божественного походження, традиції свого прославленого батька. Клеопатра, звісно, хотіла урівняти свого сина в правах із Цезарем і в такий спосіб ствердити власну велич в очах римлян, для яких вона залишалася просто однією з численних коханок славетного громадянина Риму.

Уважні дослідники ситуації в Єгипті після загибелі Цезаря справедливо зазначають, що Клеопатра навряд чи мала вибір. Із трьох триумвірів, які опинилися біля керма історії, лише двоє потрапили

в поле зору єгипетської цариці. І не лише тому, що Марк Антоній і Октавіан були яскравими особистостями та мали реальну владу. Третій учасник змови, Лепід, не мав жодних шансів стати офіційним наступником Цезаря, у той час як перші двоє були визнані в Римі. Є ще одна важлива деталь: саме Антоній був військовим наступником Цезаря. Його авторитет різко зріс після перемоги над головними заколотниками. Антоній як перспектива мав значно привабливіший вигляд, якщо порівнювати з іншими. Не кажучи вже про його зовнішність: мускулястий і мужній, він значно вигравав відносно худорлявого, хворобливого й емоційно нерозвиненого Октавіана. Ось чим пояснюється крок Клеопатри, якій, до всього, доводилося робити ставку наосліп, навіть не побачивши претендента. Те, що вона раніше мимохідь зустрічалася з Антонієм, не мало значення, адже тоді він не розглядався як об'єкт зваблення. Якби все сталося навпаки, вона постаралася б причарувати Октавіана чи Лепіда. І, напевне, це їй удалося б.

Звісно, єгипетська цариця знала про посилене зацікавлення Антонія протилежною статтю, його простакуватість і смирення перед войовничою та надзвичайно владною дружиною Фульвією. Клеопатра довго й ретельно готувалася до зустрічі, позаяк чітко уявляла не лише мету подібного зв'язку, а й механізми втілення задуму. Але, звичайно, наївно було б гадати, що римський полководець потрапив у тенета Клеопатри, мов нерозумне мишеня, жадаючи нових любовних пригод. Їхня перша зустріч була обставлена з величезною пишнотою й надто яскравими декораціями. Лише недосвідчений спостерігач міг би припустити, що йдеться про низку романтичних випадковостей, і все закінчилося великим коханням. Насправді роман лише зміцнив політичну угоду. Антоній був потрібен Клеопатрі для посилення влади, а значить, для продовження її фізичної безпеки й усунення загроз. Для Антонія, як і раніше для Цезаря, Клеопатра та Єгипет були потрібні як васал і союзницька держава, що постачала імперії хліб, гроші та інші ресурси, необхідні для ведення війни. Саме для війни, оскільки й Антоній і Октавіан усвідомлювали, що їхня домовленість про спільне правління імперією – лише зволікання з вирішенням ключового питання: хто залишиться біля керма імперії, а хто вирушить у царство тіней.

Клеопатра безсоромно попросила спокушеного Антонія стратити її рідну сестру Арсиною, яка була потенційною загрозою її владі. Натомість вона погодилася забезпечити Антонія ресурсами та військовою підтримкою для проведення парфянського походу. Таким чином, головна мотивація обох була пов'язана з основним питанням – фізичним виживанням у цьому світі й поширенням свого впливу на суперників. У цій ситуації складно говорити про кохання. Радше йшлося про певну додаткову зацікавленість у розвитку стосунків. Клеопатра потребувала довготривалого союзу, а також і чоловіка, який закріпив би в суспільстві її жіночі претензії; Антоній відповідав її уявленню про того, хто може бути поряд із такою жінкою, як вона.

Чи міг політичний союз укладатися без інтимної печатки, поставленої на угоді Клеопатри й Антонія? Поза сумнівами, що ліжко як логічне завершення перемовин було ініціативою Клеопатри. Їй Антоній був потрібен значно більше, ніж вона сама – тріумвіру, для котрого не було жодних перепон і проблем у численних романах. Для нього інтимний зв'язок із Клеопатрою був лише вчинком у межах чинної ідеології сучасного йому суспільства, прологом для будь-якого роману. Так поведився Юлій Цезар, були коханки й у Октавіана, і в багатьох інших знатних римлян. Але то була чоловіча прерогатива, жінка про таке не сміла й думати. Тому для цариці Єгипту Антоній був перспективою більш тривалих стосунків, створення певної подоби сімейного зв'язку. Клеопатра постаралася зробити все, щоби причарувати полководця, і врешті-решт їй це вдалося.

Мотивація Клеопатри-жінки є значно складнішою. З одного боку, їй хотілося мати поряд упевненого в собі чоловік, шанованого елітою суспільства, – чоловіка, який би дорівнював їй за становищем. З другого – питання Єгипту, безперечно, мало незрівнянно більше значення, ніж такі ефемерні для володарів поняття, як кохання, шлюб і родина. Визначальним чинником вибору цариці Єгипту залишалось те, що зміцнення трону означало життя, а його послаблення негайно наближало володарку до краю свіжої могили, яку численні недруги завжди мали напоготові. Антоній не надто їй підходив за вдачею: на відміну від Цезаря, він був не такий цілеспрямований; не володів та-

кою сильною волею й виявився психологічно слабшим за саму Клеопатру. Однак Антоній був найбільш реальною постаттю з тих, кого можна було обирати, і Клеопатра, як могла, старалася виростити з нього могутнього полководця. Та їй не вдалося зробити зі свого обранця те, що зробила Лівія зі слабого Октавіана, який у всьому сумнівався. Поява у світі великого імператора Риму Октавіана Августа – досягнення його дружини Лівії, тим часом як загибель Клеопатри й Марка Антонія – наслідок слабкості останнього.

Клеопатра усвідомлювала цю проблему задовго до вирішальної битви при Акції, що змусила їх обох накласти на себе руки. Недарма історики згадують, як цариця щоразу підбадьорювала Антонія, спонукала його до воєнних походів, не кажучи вже про те, що саме вона забезпечувала ті походи всім необхідним. Плутарх наводить чудову історію, що виразно характеризує стосунки цієї пари та роль Клеопатри в їхньому союзі. Коли якось Антоній подався на риболовлю, Клеопатра наказала одному зі своїх найближчих слуг таємно нанизати на гачок солону рибину. Полководець витягнув її, і його взяли на глузи. Та Клеопатра цілком серйозно сказала йому: «Імператоре, краще залиш вудки нам, бідолашним правителям Фароса й Канопи. Твоя справа – полювати на міста й царства». До речі, знаковим є те, що вона називала Антонія імператором, хоча він був лише тріумвіром, співправителем. І якщо, згідно з Тацитом, у слово «імператор» часом вкладалося значення «полководець, який веде воєнні дії від імені Риму», то й тут таке звернення Клеопатри можна розцінити як стимул до дії. Вона майстерно збуджувала психіку Антонія, готуючи його до більш вагомій ролі.

Саме з названих причин інтимні стосунки з Цезарем та Антонієм для Клеопатри були другорядними. Ба більше, мистецтво спокушання й могутня сила жіночності слугували тільки за зброю в боротьбі за життя та владу. Але незаперечно й те, що вона зуміла привернути увагу цих видатних чоловіків не лише як жінка, а і як талановитий політик, змусила їх повірити у свою здатність керувати державою, бути впливовим політичним гравцем. Фактично йдеться про те, що Клеопатра, залишаючись жінкою, виявилася здатною до виконання й чоловічих функцій. Її вміння відігравати в суспільстві роль то спокусливої жінки, то могутнього правителя й значної постаті на

політичній арені вирізняло царицю Єгипту серед жінок Стародавнього світу. І не лише серед жінок.

Найцікавіше в образі Клеопатри те, що, на відміну від жінок-політиків більш пізніх епох, їй для свого піднесення не довелося підмінювати статево-рольову функцію, інакше кажучи, не довелося перевілюватись у чоловіка в жіночому вбранні. Вона мала славу турботливої матері й ніжної коханки, це було таким само природним для неї, як і управління великою державою, приборкання заворушень і заколотів, підготовка до війни та складні політичні інтриги.

Клеопатра жила в добу, за якої віртуозне маніпулювання свідомістю суспільства полягало в блискавичному поширенні чуток, безперервної роботи авторитетних агентів впливу, астрологів і провісників, авторів книг та провідників релігійних учень. Водночас релігія була найбільш дієвим засобом. Живі релігійні діячі та міфічні образи богів значною мірою формували та коригували громадську думку, нав'язували образи й часто реальні біографії перетворювали на легенди.

Клеопатра добре засвоїла це ще змалку й користувалася всіма можливими чинниками впливу на психіку свого оточення – від пістрявого одягу та величавих манер до віртуозного маніпулювання кожним, хто міг ефективно підтримувати театралізовану виставу протягом усього життя. Єгипетська цариця безсоромно присвоїла собі титул богині Ісиди, з'являючись на публічних заходах неодмінно з атрибутами божественної влади та здійснюючи містичні ритуали, характерні для цього культу. Це, певна річ, справляло ефект на психіку натовпу, завдяки чому поширювалися нові хвилі чуток і складалися захоплені, сповнені благоговіння легенди.

Серед методів впливу володарки Єгипту варто згадати поширення нібито таємних пророцтв. Фактично Клеопатра спиритно експлуатувала для досягнення своєї мети давнє протистояння Сходу й Заходу. У істориків немає достовірної інформації про те, що цариця якось впливала на зміст пророцтв, однак вона, вочевидь, сприяла негласному поширенню чуток про те, що віщунки «бачать» кінець владарювання Риму і що здійснить це таємне бажання Сходу жінка-правителька. Нескладно здогадатися, що такою жінкою могли бачити лише Клеопатру.

Уже завдяки близькому зв'язку з такою яскравою історичною особистістю, як Юлій Цезар, цариця Єгипту потрапила на сторінки його «Нотаток про громадянські війни». Мабуть, вона розуміла значення літописів і тому стимулювала до цієї праці вчителя своїх дітей Миколая Дамаського. Хоча літописи практично не збереглися, деякі уривки з них використані відомим юдейським істориком Йосипом Флавієм. Написання книг і самими правителями вважалося найбільш мудрим способом увічнення власного імені, навіть важливішим за численні монументи, храми та інші величні споруди. Книги часом виявлялися більш ефективними, ніж гігантські за масштабами будівництва, такі як з'єднання водних акваторій каналами чи заснування міст.

Клеопатрі потрібні були величні міфи на протипагу іншим легендам, у яких її образ був не надто привабливим. Ці легенди не менш майстерно поширювалися в Римі, місті, де шукали приводу, щоби скинути Клеопатру з трону та приєднати багатий Єгипет. Однак Августу теж потрібні були легенди, і оскільки образ Клеопатри до моменту зіткнення з ним набув рис історичної особи (і не тільки завдяки роману з Юлієм Цезарем), він був змушений мати на увазі цей незаперечний факт. Октавіану, щоби стати великим Августом, необхідно було продемонструвати перемогу не над слабкою жінкою, а над могутньою правителькою, а для цього він мусив зберегти її величний образ. Тому він не лише зберіг створені Клеопатрою міфи про саму себе, а й розвинув їх (безумовно, вже суто у власних інтересах). Так, за допомогою літописців Октавіан створив дивовижну казку з величною картиною смерті цариці, хоча загинь Клеопатри від укусу змії маловірогідна, на що вказували багато більш пізніх досліджень.

Проте Октавіан під час тріумфу звелів пронести статую Клеопатри, обгорнуту змією, що закріпило цей міф назавжди. Ті, хто йшов у історії слідом за Клеопатрою, змушені були підтримувати й розвивати створені нею романтичні історії про одну з найвидатніших жінок Стародавнього світу. Хоч як це дивно, та навіть роздмуханий Октавіаном міф про розпусність Клеопатри сприяв її увічненню. Те, що Клеопатра володіла майстерністю любовної гри, не викликає сумнівів. Однак аргументи пізніх дослідників життя єгипет-

ської цариці надто вагомі: Клеопатра змушена була залишатися поміркованою в обранні партнерів із дуже багатьох причин. Давня традиція Птолемеїв полягала в тому, що блакитна кров династії не могла змішуватися з будь-якою іншою. Є всі підстави для припущень, що Клеопатра свято зберігала традиції царської родини – як у релігії, так і в методах управління державою. Для Клеопатри маска, яку вона носила, мала незрівнянно більше значення, ніж реальне життя.

Ця жінка, без сумніву, припускалася помилок, їй були притаманні численні людські вади; як і всі жінки, вона шукала кохання й домогалася визнання, залишаючись уразливою. Та її зусилля виявилися немарними: вона пройшла через власні помилки й залишила яскравий слід в історії. Клеопатра найперше цікава тим, що зуміла продемонструвати: жінка здатна грати кілька ролей одночасно, залишаючись матір'ю, подругою, коханкою та державним діячем.